

Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ *(Луцьк)*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОВАНЬ ПОЛЬСЬКИХ ПРИКОРДОННИКІВ НА ВОЛИНІ У 2014 РОЦІ

Дослідження на території Шацького і Любомльського району у 2014 році проводились спільною українсько-польською експедицією ДП «Волинські старожитності» (керівник Олексій Златогорський) та Радою Охорони Пам'яті Боротьби і Мучеництва (керівник доктор Домініка Семінські). Участь в пошукових роботах взяли доктор Леон Попек, представник «Фундації незалежності» з Любліна Ян Федірко, реконструктор Анджей Мазурек. Як волонтери виступили прикордонники Надбужанського відділу прикордонної служби Речі Посполитої (керівник – генерал Ярослав Фрончек). Дослідження були пов'язані з трагічними подіями 75-річної давнини – вересня 1939 року.

Коли 17-го вересня Червона Армія порушила кордони Польщі, головний її наступ було скеровано на Вільно, Львів, Вовковиськ та Володимир-Волинський. На цих напрямках оперували великі моторизовані військові угруповання, які досить швидко та без значних зусиль досягли межі рік Німана, Бугу і Дністра. Натомість терени Полісся, особливо розташовані вздовж ріки Прип'ять та її правих притоків, позбавлені добрих доріг, вкриті багнами та лісами, становили перешкоду. Власне на ці терени під кінець другої та на початку третьої декади вересня почали надходити більші та менші угруповання польських військ, серед них найбільшими з'єднаннями були самостійна операційна група «Полісся» під командуванням генерала Францішка Клеєберга, а також група корпусу охорони прикордоння (КОП) під командуванням генерала Вільгельма Орліка-Рюккemann. У складних умовах війни концентрація та передислокація цих груп проходила з великими труднощами. Їм доводилось брати участь у численних сутичках з диверсантами та нашвидкоруч організованими і озброєними групами з місцевих комуністів.

Ситуація складалася таким чином, що ці два військові угруповання посувалися в тому самому напрямку, а часом навіть тими самими дорогами. Їх розділяли лише кілька днів маршу. Подієва волинському театрі війни розвивалися так швидко, що вже 21-го вересня радянські війська закріпились у Ковелі. Їх авіація бомбардувала та обстрілювала колони польських військ, які були змушені виконувати нічні марші. Відстань між обома угрупованнями становила вже близько 70 км.

Першим район Шацька досягнув з СГО «Полісся» генерал Ф.Клеєберг, це сталося ще 25-го вересня. Під Шацьком зібралися ще й інші з'єднання польських військ. Тут були: Підляська бригада кавалерії під командуванням генерала Людвіка Кміціц-Скшинського, група «Дрогичин Полескі» під командуванням підполковника Казимира Гожковського, група моряків Пінської флотилії під командуванням командора Вітольда Зайончковського. До цих військ приєдналося ще декілька дрібніших підрозділів. Неможливо встановити яким був загальний особовий склад цих всіх військових формувань. Відомо тільки, що 16-го

1. Меморіал польських прикордонників у с.Мельники.

вересня стан польських військ на Поліссі, які знаходились у диспозиції генерала Клеєберга, оцінювався на 22 батальйони. Натомість після переходу всіх підрозділів військ та їх концентрації за Бугом у районі Влодави, загальний особовий склад деякі військові історики оцінюють на 18 000 солдат і офіцерів. Зрозуміло, що не всі ці формування проходили 25-го та 26-го вересня через Шацьк, адже вони пересувались кількома осями маршу. На півдні вздовж уявної лінії: Кримно - Плоске - Адамчуки, а на півночі у напрямку: Малорита - Олтуш - Піща - Томашівка. Якщо припустити, що тільки половина всіх військ пройшла через Шацьк, то навіть у цьому випадку отримаємо цифру порядку що найменше 7-8 тисяч військових, котрі мали достатньо озброєння для ведення як оборонних так і наступальних дій.

Провівши розвідку в напрямі Бугу, основна група військ вже вночі з 26-го на 27-ме вересня зібралась на західному березі ріки. У районі Шацька залишився нечисельний ар'єргард та обозні колони. При відході військ за Буг дійшло до кількох сутичок з підрозділами Червоної Армії, які вже оперували в районі Олтуша, Піщі і навіть Кошар. Так 26-го вересня група підполковника Гожковського сточила бій аж під Грабовом, а 84-й піхотний полк з дивізії «Кобрин» - у районі села Піща. Супротивником польських підрозділів були частини 52-ї стрілецької дивізії Червоної Армії. Радянська сторона вжила у цих боях також танки. З польської сторони втрати були досить значні, особливо в полонених. Згідно свідчення А. Ковалевського, котрий потрапив у полон вранці 27-го вересня у селі Світязь, колона полонених, що вирушила наступного дня з Шацька до Малорити, налічувала близько 1800 осіб.

Пан Ковалевський до речі у 1996 році відвідував місця боїв і згадував ті далекі і трагічні події. На його очах червоноармійці розстрілювали полонених. Подібні свідчення були отримані також від жителів села Піща.

Тимчасом до Шацька вже підходила наступна група польських військ. Це була група КОП генерала В. Орліка-Рюккманна, до складу якої ввійшли також окремі підрозділи Війська Польського, які опинились на Поліссі та у північній частині Волині у перших днях радянської агресії. Як пише польський військовий історик Ч. Гжеляк у кількох своїх працях, ця група налічувала близько 3 500 солдат і офіцерів.

Окрім того у складі імпровізованих підрозділів групи КОП знаходились поліцейські, службовці лісового господарства та добровольці з-поміж польського населення. Загальний склад групи ще 21-го вересня становив 8 700 осіб, та після майже тижня бойових дій, кількість людей виразно зменшилася. Солдати були змучені, невиспані та голодні (адже бракувало польових кухонь), давалася взнаки недостача боєприпасів та обозів, котрі досить часто, йдучи кращими дорогами, ставали жертвами передових загонів радянських військ, а часом були затримувані вороже налаштованими жителями українських сіл. Група КОП підходила до Шацька двома колонами і її особовий склад налічував, як було зазначено вище, близько 3 500 осіб. Підрозділи досягли узлісся на схід від сіл Шацьк і Мельники у ніч з 27-го на 28-е вересня. Шацьк був на той час зайнятий підрозділами 52-ї піхотної дивізії Червоної Армії, якою командував полковник Іван Руссіянов. Тут також знаходились 411-й танковий батальйон та 54-й дивізіон протитанкової

артилерії. Згідно рапортів, котрі отримало командування дивізії, воно знало, що від сходу надходить «банда польських офіцерів», склад якої оцінювався на два полки піхоти та полк кавалерії. 28-го вересня планувалося їх знищити на лінії Малорита - Піща - Шацьк, а в жодному разі не пропустити до Бугу.

Польські війська йшли двома паралельними колонами. Північна прямувала в напрямку села Мельники, її основу становила бригада КОП «Полісся». Натомість південна рухалася безпосередньо на Шацьк. У лісі поблизу озера Люцимер, один з підрозділів натрапив на колону обозу СГО «Полісся», що було розцінене генералом Рюккemannом як підтвердження його припущень про можливість об'єднання з військами генерала Клеєберга. Але це було можливе тільки у тому випадку, якщо підрозділи дійдуть до переправ на річці Буг. Єдина добра дорога провадила через Шацьк. Інші напрямки були непевні та набагато довші. Однак були вислані розвідагони на Згорани - Острівки, та Гупали - Забужжя. Решті підрозділів надано можливість відпочинку та організовано протитанкову оборону. Ще вночі на 28-е вересня генерал Рюккemann прийняв рішення пробитись своїми військами через Шацьк та повідомив про це підполковника Суліка, котрий власне очолював південну колону.

Натомість заплановані на 28-е вересня дії радянської дивізії вказують на те, що полковник Руссіянов сподівався прориву польських сил безпосередньо на Влодаву через Піщу, а не через Шацьк. А тому власне біля Піщі затримав більшу частину своїх військ. Танковий батальйон мав вирушити в напрямку Вілиці та розгромити польські сили на схід від цього села. Все вказує також на те, що у штабі полковника Руссіянова не було відомо про перегрупування польських військ, котрі зайнявши вигідні позиції, розташували свої підрозділи півколом вздовж лісів від Мельників через урочище Моравське і аж до боліт Прип'яті. Відстань позицій від Шацька становила від 2,5 до 5 км. Завдання здобути населений пункт отримав підполковник Сулік, підрозділи якого були менше втомлені кількадедними переходами. Він прийняв рішення завдати удару 3-ма батальйонами: двома КОП («Березне» і «Рокітно») та піхотним батальйоном майора Бальцежака. Підтримувати наступ своїм вогнем мав дивізіон артилерії майора Черніка. При чому підполковник Сулік брав під увагу можливість випереджуючого удару противника при підтримці бронетанкових частин. Так зрештою і сталося.

Дійшло також до боїв і у містечку. Поляки вийшли з них переможцями, а розбиті радянські війська відійшли у напрямку Мельник та Піщі. Близько 330 червоноармійців було взято у полон. Приблизно о 12.00 дорога на захід через Шацьк була вільна.

Генерал В.Рюккemann віддав наказ полковнику Т.Ружицькому-Колодзейчику бути готовому до співпраці з підполковником Суліком та розпорядження щодо дальшого маршу, котрий мав розпочатися близько 17.00 години. Запропоновано перехід підрозділів бригади не через Шацьк, а через Пульмо, з фланговою охороною зі сторони села Піща. Та спершу треба було перейти шосе Піща - Шацьк, а вона не була опанована підрозділами бригади КОП «Полісся», що треба визнати за поважну тактичну помилку. Десь о 13.00 годині генерал Рюккemann прибув зі штабом до Шацька та віддав наступні розпорядження щодо подальших дій, пов'язаних з відходом в напрямі річки Буг. Коло 14.00 розпочався наліт шести радянських літаків на Шацьк. Вони скинули легкі бомби та обстріляли населений пункт з кулеметів. Після їх відльоту червоні ввели свої нові сили з напрямку Піщі та вогнем кулеметів і артилерії почали обстріл польських позицій під Шацьком та самого містечка. Бригада КОП «Полісся», котра перебувала на лівому крилі наступу, взагалі не була заатакована, так ніби супротивник про неї забув. Але сама теж не перешкодила радянським підрозділам у наступі на Шацьк. Це була вже друга поважна помилка командира бригади у цьому районі.

Коли стемніло, радянська сторона почала підтягувати батареї артилерії, організовуючи новий наступ на Шацьк. Однак у темноті підтягли гармати дуже близько до польських позицій (на відстань до 100 м) і поляки кулеметним вогнем винищили обслугу. Полковник Руссіянов відчуваючи гіркоту поразки, посилав у бій все нові і нові підрозділи, котрі однак не могли зламати оборону польських військ. Генерал Рюккemann передав по радіозв'язку наказ полковнику Ружицькому-Колодзейчику виконати удар силами щонайменше одного батальйону у південно-західному напрямку, щоб обійти супротивника з флангу. Такого типу акція, виконана несподівано та при взаємодії з підрозділами підполковника Суліка, могла допровадити до повного знищення ворожих військ, котрі за оцінками не перевищували двох батальйонів піхоти. Але командир бригади розумів однак, що претинаючи шосе Шацьк - Піща може зустріти значні сили радянських військ. А тому сприйняв наказ як загрозу послаблення бойових можливостей його підрозділів. Отже виділив для виконання наказаних бойових дій тільки одну роту піхоти, а сам з бригадою почав рухатись у напрямі Пульма. З поводу відсутності розвіданих про сили супротивника, та за несприятливих обставин (темна пора доби), його дії були помилковими. Підрозділи бригади спіткали опір радянських військ і з втратами були змушені відійти на попередні позиції, Нічний бій викликав дезорієнтацію також і в радянських військах.

ЗАТВЕРДЖЕНО
Секретар Державної міжвідомчої
комісії України у справах увічнення
пам'яті жертв війни та політичних
репресій

(підпис) (прізвище та ініціали)
(дата затвердження)

АКТ № 4
про ексгумацію останків осіб,
які загинули внаслідок воєни,
депортації та політичних репресій

с. Положеве Шацького району
(повна назва населеного пункту)

18.08.2014
(дата)

Цей акт складено Златомирський Олександр Євгенович - директор
ММ "Волинська спецавтобуса"
(прізвище, ім'я та по батькові, посада та місце роботи особи, уповноваженої підписувати, проєктувати ексгумацію)

за участю осіб: доктор Фомішкін Євген Євгенович - поручник Внутрішніх
Розвідки Збройних Сил України
Михайло Дмитро - заступник керівника державної служби
Волинського краєзнавчого музею (Львів)
Прадун Н.В. - С.О.С.Р

(прізвище, ім'я та по батькові, посада та місце роботи осіб, які підписали цей акт)
про те, що в результаті ексгумації, виконаної: ММ "Волинська спецавтобуса"

(повна назва підприємства, установи чи організації, що виконувала польові пошукові

або спеціальні пошукові дослідження)

у період з 09.06 до 10.06 на підставі заявки ММ "Волинська спецавтобуса"
від 10.06.2014 з місяця невідомого поховання,
зарєєстрованого відповідно до Акту про встановлення місця поховання осіб від
09.08.2014 № 4 ексгумовано останки порохованих військ Польської
армії поручника Юзефа Томашевського, які виландено в домовині та виявлено
при яких в ході ексгумації сечки, буззачок, 2 гранати, місточки, проруби,
квітки, трайксові цигарки, срібні ручки, металеві предмети
сережки та інші речі, а також 1937, 1938, 1939, 1940

Златомирський О.Є.
(прізвище та ініціали)

Фомішкін Євген Євгенович
(прізвище та ініціали)

Прадун Н.В.
(прізвище та ініціали)

Прадун Н.В.

2. Акт про ексгумацію поручника Я.Томашевського у с.Положеве.

В результаті деякі підрозділи, як польські так і радянські - потрапили під вогонь своїх же солдат. Командир бригади вирішив відходити лісами у напрямку Шацька. Не виконавши повністю наказу генерала - зробив вже третю, поважну помилку того дня.

Опівночі (вже 29-го вересня) останні підрозділи підполковника Суліка відійшли з Шацька і до ранку переправилися через Буг у районі Грабово - Збереже. Натомість бригада КОП «Полісся», ведучи неустанні бої з наступаючими радянськими військами, вночі все-таки пройшла через Шацьк ідесь біля 10.00 вже переправлялася через Буг під Грабовом. Рештки бригади переправились дещо пізніше біля села Адамчуки. Обозні колони бригади не змогли вночі, та під шаленим обстрілом, дійти до Шацька і були змушені відійти у ліси на схід від села Мельники. Вранці їх оточили підрозділи радянських військ. Після короткого бою поляки склали зброю. Групу полонених офіцерів червоноармійці розстріляли. Так закінчилася битва під Шацьком. Втрати з обох сторін були досить великі та точних даних проте годі шукати у історичній літературі. Операційні документи польських військових формувань не збереглися, а у рапортах та спогадах офіцерів, котрі було написано вже після бойових дій, є багато неточностей. Часом вони значно різняться у описах тих самих подій. Натомість дані радянської сторони, котрі є на сьогодні доступні для дослідників, також викликають певний сумнів. Польські військові історики вважають подані втрати польських військ явно завищеними, а радянських - виразно заниженими. Хоча загалом можна припустити, що в цих боях полягло кількості солдат і офіцерів з обох сторін. **Їх безіменні могили розкидані усюди на терені озерного краю...**

У сезоні 2014 року спільною українсько-польською експедицією були проведені пошукові роботи у с. Мельники (4 пункти), с. Піща (ні місці розстрілу військовополонених поляків КОП), у с. Грабово, у с. Положеве (2 пункти) Шацького району та у с. Глинянка Любомльського району. Останки польських військових були виявлені у с. Положеве (пункт 1 - урочище Гузне, пункт 2 – вулиця Променева, серед житлової забудови), у с. Мельники (пункт 1 – урочище «Хороми», пункт 2 – вулиця Лесі Українки, 20), у с.

Глинянка (урочище «Широке»). Всього було ексгумовано 8 тіл, з них – 1 поліцейський (с. Мельники, вулиця Лесі Українки, 20). Зі всіх ексгумованих вдалося встановити ім'я лише одного воїна – поручика Яцека Томашевського, могила якого знаходилась у с.Положеве в урочищі Гузне. Всі інші імена поки що встановити не вдалося. Але антропологом Ярославом Беднареком були відібрані зразки ДНК і у Медико-криміналістичному інституті в Бидгощі (Польща) створено Банк даних КОП. Це дасть можливість далеким родичам відшукати своїх загиблих в озерному краю предків, а дослідникам – відповідно, встановити імена загиблих.

Перепоховання останків польських військових проведено 9 жовтня 2014 року на території кладовища у с. Мельники, де розташований меморіал польських прикордонників, що загинули у вересні 1939 року.
